

Alcoi al cor

**Estudis en homenatge
a Josep Tormo Colomina**

Jordi Colomina i Emili Casanova (editors)

Ajuntament d'Alcoi

Alcoi

2024

Alcoi al cor : Estudis en homenatge a Josep Tormo Colomina / Jordi Colomina i Emili Casanova (editors)

Alcoi : Ajuntament d'Alcoi, 2024 (Alacant: Quinta Impresión)

388 p.: il. col. y bl. y n.; 24 cm.

D.L. A 303-2024

ISBN 978-84-16186-55-6

I. Tormo Colomina, Josep II. Colomina i Castanyer, Jordi III. Casanova, Emili IV. Alcoi. Ajuntament

1. Tormo Colomina, Josep-Homenajes

81 Tormo Colomina, Josep

811.134.1(460.315 Alcoi)

© textos: els autors

© de l'edició: Ajuntament d'Alcoi

© revisió de textos: Joaquim Victoriano Lavinya, Dolors Sanchis Alòs, Josep Lluís Santonja (Arxiu Municipal d'Alcoi)

Disseny i maquetació: Noelia Campos Perona

Imprimeix: Quinta Impresión

ISBN 978-84-16186-55-6

D.L. A 303-2024

Index

Introducció	7
Bibliografia	9
1. Estudis sobre l'obra de Josep Tormo Colomina.....	30
Vicent Beltran & Carles Segura	
Josep Tormo Colomina, autor de l'ALVA: l'infatigable espellucador de paraules	31
Jordi Botella	
Josep Tormo Colomina: la recerca del <i>genius loci</i>	43
Josep Lluís Santonja	
Josep Tormo Colomina i la recuperació dels personatges populars d'Alcoi	47
Josep M. Segura Martí	
La presència del valencià en les revistes de les festes patronals d'Alcoi	61
2. Estudis d'història alcoiana.....	72
Francesc X. Blay Meseguer	
Un alcoià en la guerra de Cuba: el caporal Enrique Beltrán Cortell	73
Ramon Molina	
El llinatge Albors. Peraires en època foral, industrials, polítics i financers en la nova societat burgesa industrial	85
3. Estudis de filologia alcoiana	98
Vicent Bataller	
Dialectologia arqueològica: la Sarga i Sorió	99
Vicent Cabanes Fitor i Joaquim Amorós Francés	
El Salt.....	113
Jordi Colomina	
Huitanta fraseologismes absents en el Diccionari normatiu valencià extrets de l'obra festiva de l'alcoià Armando Santacreu Sirvent (1926-2009)	121
José Enrique Gargallo Gil	
Garbera de refranys del calendari i meteorològics d'Alcoi	143
Llúcia Martín Pascual	
Els noms dels ocells en <i>La Cançó de Mariola</i> de Joan Valls	151
Brauli Montoya Abat	
La -r final a Alcoi i el seu context geogràfic (breu estat de la qüestió)	159

Joan Antoni Sempere Martínez	
Les deixalles d'una llengua. Estudi d'un enregistrament inèdit del caló fet a Alcoi	163
Àngela Buj Alfara	
Alguns diminutius toponímics d'Alcanar i els voltants	183

4. Uns altres estudis filològics 208

Ovidi Carbonell i Cortés	
Etimologia i traducció: cap a una aproximació trans-semàntica a l'origen del lèxic valencià	209
Lluís Gimeno Betí	
Noms d'algunes herbes i plantes de Castelló de la Plana	227
Joaquim Martí Mestre	
Testimonis documentals únics en els diccionaris històrics.....	239
Maria Teresa Moret-Oliver	
«Les paraules que l'Ebre s'endugué»: Lèxic de la navegació fluvial a Mequinensa i Faió (Saragossa).....	253

5. Estudis d'ornitònimia.....268

M. Isabel Guardiola	
Recull de noms d'ocells a partir del Tresor lexicogràfic valencià	269
Francesc Xavier Llorca Ibi	
Contribució al lèxic de la perdiu i del perdigot	295
Joan Veny	
Sobre l'ètim de l'ornitònim siboc (Caprimulgus ruficollis)	303

6. Estudis d'onomàstica 310

Emili Casanova	
Antroponímia valenciana d'origen toponímic aragonés: una aproximació	311
Javier Giralt Latorre	
Alguns topònims singulars d'Aragó	333

7. Uns altres estudis 348

Andreu Beltran Zaragoza	
El príncep Carnestoltes. Una mostra vuitcentista de valencià escrit al Maestrat.....	349
Jaume Corbera Pou	
Trets essencials del català de Mallorca a l'època de la repoblació mallorquina de les comarques valencianes del Marquesat de Dénia (i altres d'adjacents o pròximes)	363
Maria-Pilar Perea	
El Manual de fonètica catalana de B. Schädel i els inicis de la transcripció dels sons en català	373

Etimologia i traducció: cap a una aproximació trans-semàntica a l'origen del lèxic valencià

Ovidi Carbonell i Cortés
Universitat de Salamanca

En un volum homenatge al meu mestre, col·lega i bon amic Josep Tormo, m'agradaria oferir alguns dels resultats de la recerca que m'ha ocupat bona cosa d'anys. El meu interès per la dialectologia, per la història de la llengua i, sobretot, per la riquesa del valencià meridional, ha estat sense dubte esperonat per l'obra ingent, acurada i pionera de Josep Tormo sobre la parla de l'Alcoià i d'Alcoi, que és també el meu *masqat ar-rā's*, la meua ciutat de naixement, el «lloc on va aterrar el meu cap». Em plau molt contribuir amb aquest petit estudi introductori sobre alguns mots valencians complementant la rica visió panoràmica de Josep, i ho faré des d'una perspectiva interdisciplinària i multilingüe, de manera que algunes de les llengües que són d'interés expert del savi alcoià, com l'anglès i el català, juntament amb d'altres, ens serviran també per donar llum al lèxic valencià, i en especial d'alguns mots relacionats amb el camp tèxtil, una altra de les grans passions de Josep Tormo.

La meua recerca s'ha centrat, com la dels meus col·legues Josep Tormo, Jordi Colomina o Vicent Beltran, entre molts altres, en la compilació i sistematització del valencià meridional, del qual varem traure a la llum el *Tresor del valencià meridional* (2012), una primera ordenació per camps semàntics del lèxic i fraseologia de les terres valencianes al sud del Xúquer. Aquesta obra ha de ser complementada per un nou estudi, un *Diccionari Descriptiu i Etimològic* en el qual hi consten definicions, exemples d'ús i dades sociolingüístiques i etimològiques. L'obra és a prop de ser llesta en la mesura que és possible: un recull obert i en progrés constant.

No és cap novetat afirmar que els deu volums del *Diccionari Català-Valencià-Balear* (DCVB) d'Antoni Mª Alcover i Francesc de B. Moll, conclosos en 1962, trenta-dos anys després de l'edició del primer volum, són insuficients respecte del coneixement actual del valencià. Tampoc el *Diccionari normatiu del valencià* (DNV, 2016), tot i que amplia en alguns milers d'entrades el diccionari de l'IEC, no és completament satisfactori tant per al recercador com per al parlant local.

L'origen dels mots és fonamental per a les decisions normatives i també per establir la relació històrica entre les llengües amb les quals hi ha o ha hagut contacte. Però l'etimologia és també un terreny sovint insegur i mancat d'actualització i sistematització. La informació etimològica del DCVB és una bona mostra del coneixement que es tenia a partir dels enfocaments comparativistes fins a mitjan s. xx; el més recent *Gran Diccionari de la Llengua Catalana* d'Enciclopèdia Catalana (DENC) segueix quasi punt per punt el monumental *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana* de Joan Coromines (DECLC), el qual, al seu torn, és laberíntic i fa ús de les fonts i dades disponibles en el moment de la

seua confecció en la segona meitat del s. xx. Des de la seua necessitat de sostenir les seues hipòtesis, sovint oposades a d'altres prèvies i no poques voltes a contracorrent del consens romanístic, el DECLC fa perdre sovint la perspectiva de conjunt. Però s'ha avançat molt en els últims trenta anys en tres àmbits que són fonamentals per a la ciència etimològica:

- a) L'abundància de dades dialectològiques arreu de la Península Ibèrica i en altres llengües lexificadores com l'àrab.
- b) L'augment del coneixement històric, sociolingüístic i cultural.
- c) El progrés en aspectes semàntics, cognitius i translatius, en especial la investigació sobre contacte entre llengües i transmissió d'idees.

Cal una altra obra, sistemàtica i pregon, una *arqueologia del saber lingüístic*, que tinga per base les dades dialectals i històriques testimoniades en les distintes varietats de la llengua, en especial en aquelles, com el valencià meridional, en les quals ha estat pregon el contacte interlingüístic amb llengües veïnes, amb substrats i amb adstrats motivats per comerç, reassentament o conquesta. Com ja van fer els indiscutibles mestres Kluge, Gamillscheg, Wartburg, Meyer-Lübke, Coromines, Moll i Sanchis Guarner al seu temps i amb les mancances pròpies del coneixement al seu abast, i com ha estat fent Corriente i el seu equip amb els arabismes, cal una actualització que tinga a més en compte les copioses dades dialectològiques i històriques de les llengües de la Península Ibèrica, del sud de França, d'Itàlia i les illes de la mar Tirrena, i del nord d'Àfrica, ara més accessibles gràcies als repositoris digitals disponibles, així com els últims avanços pel que fa als possibles manlleus germànics o cèltics.

Com indicava el gran arabista Federico Corriente, tot estudi etimològic ha de basar-se en, d'una part, les fonamentals «equacions fonètiques», les quals «han d'ajustar-se a un quadre d'equivalències regulars, tot i que també regularment variables, diacrònicament i diatòpica, entre els dos sistemes fonològics en contacte», i d'altra part, per una «coincidència semàntica» entre el suposat mot (un arabisme, per exemple) i el seu ètim (per exemple àrab) atribuït, la qual «ha de ser-hi suficientment acostada o, almenys, explicable en termes raonables i generalment reconeguts d'evolució semàntica, reflectida, si és possible, en testimonis en què hom pot apreciar gradualment el desplaçament cap a la nova accepció o la motivació d'una metonímia sobtada en un determinat context històric-cultural» (2008: 23).

Calibrar aquestes coincidències, reflexos, acostaments, desplaçaments o evolucions a un grau «acceptable» o «raonable» és difícil, però la ciència lingüística i etimològica hauria de desenvolupar, almenys des d'una mesura de probabilitats, mitjans de determinar allò que és científicament assumible, i allò que directament no ho és o que resta dins la mera conjectura o opinió amb un grau de científicitat baix.

No obstant això, quasi tots els estudis etimològics, sobretot els de llengües allunyades, apliquen preferentment els principis regulars de fonètica històrica, molt perfeccionats ja pel que fa, per exemple, al feix dialectal andalusí i a la seua transmissió a les llengües romances ibèriques, precisament gràcies a la vasta obra de Corriente, però eixos estudis apliquen de forma molt limitada els recents avanços en semàntica cognitiva, restringint-se bàsicament a les quatre operacions bàsiques de la semàntica històrica-filològica que va dominar el panorama lingüístic des de 1850 fins 1930 (Geeraerts, 2010: XIII-XIV): la *metàfora*, *metonímia*, *generalització* (ampliació), *especialització* (restricció), complementats amb consideracions sociolingüístiques com ara els usos eufemístics o d'escarni (Corriente, 2008: 25, n.4). És a dir, en aquest sentit, i pel que fa als arabismes, la «necesaria gramàtica de los arabismos» esbossada en Corriente 1999 i 2008 continua tractant en profunditat els nivells fonèmic,

morfològic i sintàctic, però no desenvolupa suficientment l'imprescindible nivell semàntic, malgrat els indubtables encerts que marquen fites en els seus repertoris.

Aquesta manca dels estudis etimològics ja va ser destacada per García González pel que fa als arabismes, tot indicant la manca d'aprofundiment en la perspectiva històrica, l'oblit d'importants aspectes sociolingüístics i un tractament limitat de la semàntica (2008: 261-2). Realment, aquestes mancances, moltes vegades resultat de la limitació de dades a l'abast dels investigadors i no tant de l'aplicació d'un mètode defectiu, són també extrapolables a altres contextos històrics de llengües en contacte que han proporcionat el nostre lèxic: des dels manlleus de llengües orientals al grec, llatí o àrab, passant pels components cèltic o germànic, la controvertida qüestió del substrat preromà no indoeuropeu, o la controvertida qüestió dels «mossarabismes» o romandalusismes, fins l'aportació més recent de lèxic procedent de les varietats lingüístiques italianes. El recurs a un «mossàrab» prejaumí és fiable en molt comptades ocasions, quan les proves ens venen directament de testimonis àrabs (aleshores no són pròpiament «mossarabismes» sinó arabismes d'origen romànic andalusí: casos aïllats com *garrofer borrell*, documentat com a *burrāl* al tractat d'Ixbīlī, s. ix). En la majoria de les ocasions, però, les variants divergents del català septentrional s'expliquen com a aragonesismes, llengua en la qual el romandalusí va tenir molta més oportunitat d'hibridació que amb el català importat pels conqueridors, i moltes vegades es tracta de lèxic difícil de datar més enllà d'uns quants segles. És el cas de molt lèxic cridaner com *pando* (Colón, 1997: 364; Casanova, 2011: 219) o *pallola*, que no és un mossarabisme ancestral (DCECH; Galmés de Fuentes, 1983: 330), sinó més probablement un manlleu de l'aragonés *payuela*, paral·lel al cast. *pajuela* «lluquet, palleta amb sofre usada com a encenall» que va estendre metafòricament el seu sentit pels símptomes més evidents de malalties com el xarampió o la varicel·la, que produeixen erupcions molestes —paral·lel a la frase castellana-lleonesa *encendersele a alguien pajuelas en la cara* «sufocar-se, ruboritzar-se» (Hernández Alonso, 2001: 857).

L'objectiu seria fornir, des d'un enfocament desapassionat i científic, el bastiment d'un nou diccionari etimològic valencià complementari als clàssics d'Alcover-Moll i Coromines, tasca gegantina que només es pot dur a terme si abans s'ha catalogat el repertori dialectal valencià i el de les llengües veïnes en un grau molt més alt que el que s'hi disposava en el tercer quart del segle xx. Afortunadament, i pel que fa al valencià meridional, podem afirmar que disposem d'una bona quantitat d'obres que, sense esgotar les possibilitats, sense dubte suposen un pas molt més enllà en el nostre coneixement.

Un enfocament trans-semàntic

El nostre enfocament va més enllà de la semàntica històrico-filològica (la qual, no obstant, ha establert les bases de la anàlisi científica de l'etimologia) i de la semàntica estructural (camps semàntics i anàlisi componencial; semàntica relacional). El canvi semàntic, tant pel que respecta a la realització d'una tipologia (Blank & Koch, 1999; Geeraerts, 1999; Vanhove, 2008), com a la nostra teoria trans-semàntica de l'etimologia, ha d'anar més enllà que una col·lecció de «motius, condicions necessàries o elements accessoris» com apareixen tant en la primera tipologia d'Ullmann 1962, com en les aplicacions etimològiques de Coromines o fins i tot Corriente, per tal d'establir una fonamentació cognitiva i empírica.

Un dels aspectes onomasiològics més importants en l'adopció de nou lèxic és l'ús de la *metàfora transcultural* com a mecanisme de creació lèxica, tant davant les noves necessitats denominatives com en la substitució d'altres. A parer nostre, un punt de partida és la premissa, establerta per la Teoria Conceptual de la Metàfora, segons la qual *la metàfora és un fenomen cognitiu i no merament lèxic* (Lakoff & Johnson, 1980), i un marc teòric de

referència adient és l'enfocament dels Espais Mentals (*mental spaces*) i la barreja cognitiva (*conceptual blending*) (Fauconnier, 1985; Fauconnier & Turner, 2002; Ruiz de Mendoza, 1998), que varem aplicar a la Traducció a Carbonell 2011.

La flexibilitat contextual del significat segons la semàntica cognitiva, les estructures de categorització prototípica, el paper de la *saliència* (*salience*) en el significat onomasiològic i en la categorització del referent que determina la selecció d'un significat determinat (*preferential choice*, Geeraerts, 2010: 201) d'entre la disponibilitat lèxica existent, sobretot en el cas de llengües en contacte, el procés d'*atrinxerament* (*entrenchment*, Langacker, 1987: 59; Geeraerts, Grondelaers & Bakema, 1994) de noves unitats des d'un punt de vista cognitiu, la qual cosa requereix d'una anàlisi quantitativa de les freqüències d'ús en un corpus. De forma semblant, en aquest enfocament resulta important el paper invers de la *indeterminació* (*fuzziness*, un concepte en origen wittgenstenià) o el de la superposició de categories (Atran, 1990). La *necessitat denominativa*, la necessitat de verbalitzar un nou concepte, la relació conceptual estreta, el conflicte homonímic, la desprototipització i la reorganització semàntica (Geeraerts, 1997; Dekeyser, 2015) són aspectes molt rellevants en un enfocament trans-semàntic.

Metàfora i salt conceptual

La teoria de la barreja cognitiva ofereix l'avantatge de centrar-se més en la creació d'estructures metafòriques que en l'ús convencional i lexicalitzat com ara les expressions idiomàtiques o proverbis. Això resulta especialment rellevant en la recerca sobre la creació metafòrica intercultural en registres informals.

Segons la semàntica cognitiva, la metàfora i metonímia són mecanismes de conceptualització (Lakoff & Johnson, 1980; Lakoff & Turner, 1989), que impliquen una perspectivització (*cognitive mapping*) d'un domini cognitiu (*source domain*) sobre un altre (*target*), però en la metàfora existeix un salt entre dos dominis conceptuals mentre que en les metonímies el concepte d'origen i el de destinació pertanyen al mateix domini funcional, de manera que el salt conceptual es redueix a un únic domini (Radden, 2002; Panther & Thornburg, 2003). Els dominis poden tenir subdominis (Ruiz de Mendoza, 2000; Ruiz de Mendoza & Otal, 2002) i això permet explicar de quina manera les característiques distintives o sortints (*salient*) dels dominis permeten construir-se com a metonímies.

Una de les operacions que podem fer és l'anàlisi prototípica de la metonímia, tot analitzant les característiques de les categories que les componen en una estructura de nucli (*prototypical core*, Peirsman & Geeraerts, 2006), la qual pot explicar moltes relacions de contigüitat, continent-contingut o de proximitat que d'altra manera no hi resulten clares.

Així, el pas de *alhánbal* «tapís de llana» a *alfombra* en castellà i també valencià a través del portugués *alfamar*, com va postular Corriente, es pot confirmar a través de la documentació en inventaris com els del Palau Comtal de Cocentaina, on en 1478 hom llista:

-2 catifes o alfombres castellanys, de diverses colors; de larch de 6 alnes poch més o menys

-Item confesa la spectable senyora Comtesa que té fora casa l catifa turquesca, chiqua, e 1 catifa o alfombra castellana, gran, de diverses colors (Richart Gomà, 2000).

Els inventaris del Palau esmenten *catifes* en nombroses ocasions, mentre que *alfombres* només apareix en dues ocasions, referides a catifes grans amb el doblet *catifes o alfombres castellanys*. És a dir, a finals del s. xv l'*alfombra castellana* sembla ser un manlleu referent a un tipus de catifa, que és el terme general. L'accepció «teixit de seda amb fil d'or o d'argent»,

que el DCVB i el DDLCC citen de l'alta Martínez (1912) ha de ser, no obstant això, el mateix que l'accepció andalusa *mantón de alfombra* «[mantón] de dibujos multicolores parecidos a los de las alfombras» (TLHA), usual a finals del s. XIX, perquè se cita juntament amb [*mantó*] d'*espuma*, que és «[mantón] de seda» a la mateixa font.

Alguns casos tèxtils

Ja que estem dins el camp semàntic del tèxtil, un camp en el qual ha excel·lit l'admirat Josep Tormo, podem tractar d'aclarir a partir de processos metafòrics la presència del mot *espuma* referit a la seda, abans de passar a altres termes tèxtils que plantegen dificultats als etimòlegs.

En valencià s'hi donen dos mots d'etimologia distinta: l'un d'origen llatí, *espuma* (del llatí *SPŪMA*), ja testimoniats des de l'època medieval, i un altre d'origen germànic, *escuma* (< **skuma*), també documentat en valencià des del s. XIV. El primer procedeix d'un proto-itàlic **spoimā-* «bromera», del proto-indoeuropeu (PIE) {*speh₃im-*}, mateix significat (de Vaan, 2008). En canvi, *escuma* procedeix del protogermànic **skuma*, de la raïl PIE {(s)keu} «cobrir», origen de l'escandinau antic *skum*, alt alemany antic *scum*, alemany *Schaum*, ital. *schiuma*, francès *écume* i occ. *escuma* «escuma, bromera», i anglès *scum* ant. «bromera» (ss. XIII-XVII). Des del s. XV ha evolucionat a un sentit «escòria», i figurat «rebuig» des del s. XVII. Certament, hi ha un debat entre romanistes si són dos ètims distints però semànticament convergents, o si es tracta d'una reorganització semàntica d'accepcions. Segons llegim a Bataller & Narbon (2005: 231-2), l'*escuma pura* era el tipus de seda de més qualitat (docs. de 1772, 1896). Coromines no tracta aquest estrany sentit; al meu parer aquest nom no és més que l'aplicació del sentit figurat d'*escuma* com a «part més escollida; màxima representació (en sentit positiu o negatiu) —com el sùmmum— que el DCVB localitza a Mallorca: *era l'escuma de la netedat*, del qual trobem un paral·lel (però en sentit negatiu) en el cognat anglès *scum*: *the scum of the Earth* «l'escòria de la Terra» (sentit que fa servir l'escriptor català Emili Vilanova 1906: *La gent honesta fuig y's recata per no alternar ab aquesta escuma* segons llegim al DCVB). El sentit «escòria, impureses d'un metall en fusió» és compartit pel català *escuma*, el castellà *espuma* i l'anglès *scum*. Atés que la tecnologia era indubtablement andalusina, una possibilitat més remota és un transvasament de sentits des dels conceptes de l'àrab andalusí «seda fina» = «fum, baf, vapor», com ara *būxa min ḥarīr* «an extremely fine tissue of silk», *duxānī* «silk gauze», o *zardaxāna* «silk gauze» (< persa *zar doxān* «fum daurat») (DAA): la metàfora entre un vapor i el teixit de seda més fi sembla certa, com també entre la seda fina i la pluja (*sakab*); cf. marroquí actual *bwāx* «vapeur qui se dégage d'un liquide bouillant: vapeur d'eau bouillante (pour cuire à la vapeur)» i *bāxō / bāgo* «buée; mauvaise haleine» (Prémare, 1993-9); però això suposaria un canvi semàntic *escuma* < *baf* per al qual encara no sembla haver-hi base i que, des del rigor metodològic, cal apuntar però no confirmar.

Sarja / sarga i sirga

La família de mots que inclouen: (a) el port., gall. i cast. *sirgo* «seda torçada»; (b) el català *sarga* / *sarja*¹ / *gerga* «mena de teixit», amb paral·lels cast. *sarga* / *jerga*, fr. *serge* / *sarge*; (c) el cast. *jergón* i port. *enxerga* «màrfega»; i (d) el català *sirga*² «cap o corda d'ús nàutic o en agrimensura», paral·lel cast. *sirga*, i derivats *sirgador*, etc., constitueixen un problema etimològic que no és fàcil d'esbrinar, perquè hi ha hagut diversos moviments d'anada i tornada entre llengües i influències substràtiques i adstràtiques.

L'adjectiu llatí *SĒRĪCUM* -A, «fet -a de seda», es considera adjectivació de *SĒRĒS* «relatiu a un poble d'Àsia oriental», paral·lel al grec Σήρ, pl. Σήρες i adj. Σηρικός, un nom genèric que es refereix als pobles celebrats per la producció de la seda, és a dir, els xinesos, però envoltats en una boira geogràfica que els situava a llocs peregrins, com Estrabó a l'Índia o Lucà a les fonts del Nil; alguns opinen que es tracta del poble tocari. Doncs bé, per a *sarja*, des de Díez 1887 s'ha proposat el llatí *SĒRĪCA*, «feta de seda», per a les accepcions tèxtils. Meyer-Lübke (1911, 1934) sembla acceptar-ho, i també Pottier 1950, María Moliner 1966 i Coromines (DCELC, DCECH). Però aquesta etimologia presenta problemes semàntics de consideració per a algunes accepcions. La va proposar Díez 1887, seguida per Coromines, per a (b) *sarja* «teixit amb patró diagonal» i (c) *jergón* «màrfega»; Coromines els ampliarà als sentits (a) *sirgo* «seda torçada» i (d) *sirga* «corda per arrossegar un vaixell, etc.», però Díez, seguit per Meyer-Lübke, proposava, per a *sirga*, un altre origen: un hel·lenisme. Vegem els distints grups llistats abans:

(a) *Sirgo* - El cast. i port. *sirgo* «seda torçada» és el mot més directament relacionat amb la idea de «seda», que hom deriva sense dificultats de *SĒRĪCUM*. En asturià la *sirguera* és la «tiña o gusanillo que daña las colmenas» (Llanes, DGLA); en aragonés meridional *sirgano* «eruga dels pins» (Híjar, Alloza, Cedrillas, Aliaga, Puebla de Valverde [Te.]) (ALEANR) i *sirgaño* (Puertomingalvo [Te.]) (ALEANR), però antigament «cuc de seda», com comprovem als diccionaris bilingües d'Oudin (1607), Vittori (1609): *ver à soye, bigato dalla seda*, i Franciosi (1620): *Filugello, ò baco da seta*. En port. i gall. *sirgo* és actualment «cuc de seda» (*bicho-da-seda*) (Pires, 2013), però en la llengua antiga gallego-portuguesa significava «fil de seda»; així a la *cantiga de amigo* de Pêro Gonçalves de Portocarreiro: (finals s. XIII): *Meus cabelos / com sirgo / Eu non vos liarei*. Per al cast. Alonso 1986 recull el mateix sentit «seda», «seda torçada» des del *Calila e Dimna* de 1254: *Et es atal como el gusano del sirgo, que quanto más teje sobre sí, tanto más se aluenga de la vida*, fins al s. XV (*vestidos de sirgo*). Una variant castellana n'és *sirico*: *Et I almuçalla de sirico* (s. XI), que per ser anterior es pot considerar una fase anterior i més acostada a un *SĒRĪCUM* original. L'extensió metonímica del [teixit, fil] *sirgo*, *sirico* «oriental» a «manufactura oriental, de seda», i finalment a *sirguera*, *sirgaño*, etc. «cuc que produeix el fil de la seda» o «cuc en general» és clara.

(b) i (c) *Sarga* - *sarja*: Quant a *sarja* «tela de seda amb teixit diagonal», amb variants *sarcha* ['sardʒa] / *sarga* ['sarya] / *saga* ['saya] i *saya* ['saja], els exemples d'ús que hem trobat al valencià, sobretot meridional, són els següents:

1. Tipus de tela de seda, esp. la que s'afig destacant a altres:

no sien gosats de portar ne vendre nengun vellut ni envellutat ni en domàs ni en tafatà ni en saga de seda engomat (Elx, 1610) variants: *saya* (Elx, 1580), *sarcha* (Elx, 1701); *velluts*, *domasos*, *setins*, *tafatans*, *sages de seda* (Elx, 1610), *sayes* (Elx, 1580), *sarges* (Elx, 1701); *foren trobades dos peses de estameña y una sargeta y manaren a dit boller bollàs aquelles* (Elx, 1610) (Cano, 1995).

Sarcha, tela de seda - *sarga* (l'Olleria) (Pla, c.1890; ap. Martines, 1998).

2. Tela de lli o llana de colors vius, usada per a tendes, tendals o pavellons:

1 Papalló de sarga, groch, molt vell e usat.

1 Papalló de sarga, vert, molt vell [...]

2 Draps de sarga, negres, d'estrado. (Cocentaina, 1520; Richart, 2000).

3. Tela basta de llana o diversos materials:

un vestit que, en comptes de gris i de sarja, era de vellut vermell, fosc i clar, com si fera aigües (Alcoi) [Clara-Simó, 1983 (2003)].

Aquest llaurador, amb eixa pobra camisa de sarga i eixos saraguells de cotó, eixes espardenyes d'espart i el barret de palma... (Sant Joan) (Buades Ripoll, Lloixa 1/1993).

4. Tela usada com a roba de dol:

e yo molt amarga / restant tota sola vestir me de sarga / per vostra mort dura fent plant y greu dol (v. 3065-7)

E tots los cels : vestits de negra sarga (p. 87). (*Lo passi en cobles*, València, 1493)

5. (acc. tècnica) Mena de teixit en el qual els fils de l'ordit s'escalonen en diverses combinacions formant sobre la trama un patró diagonal:

Sarga contínua i sarga interrompuda (Vall d'Albaida, Sanchis & Satorres, 1999)

Ja Corriente va apuntar en 1996 a un origen etimològic distint, que no semblava poder ser derivat de *SĒRĪCA* «seda», com proposaven Díez 1887 i Coromines, sinó del mateix ètim que el cast. *sarga* / *jerga* «tela cuyo tejido forma unas líneas diagonales» (cat. *gerga*, fr. *serge* / *sarge*, ast. *xarga*). Corriente hi afirmaria també –sense més dades que la intuïció– que és el mateix que el cast. *sirga* «maroma». Aleshores, el cast. ant. *serga* i *jerga*, *jergón* i el port. *enxerga* «màrfega», també tinguts per derivats de *SĒRĪCA*, no tindrien res a veure amb la seda, sinó que procedirien de l'àrab andalusí *iššāriqa*–, «gerga, saial, teixit bast de fibres diagonals»: «tela tosca; jergón» (DAVAIR); «coarse frieze» (DAA), usat per a capes, etc. Corriente, no obstant això, no inclou una entrada *sirga* als seus diccionaris d'arabismes i, sota *enxerga*, diu que té un «origen obscur» (DAVAIR) mentre que al seu dicc. andalusí fa procedir el mot àrab d'un llatí **SĀRĪCA* «of obscure origin».

Al meu parer, l'etimologia **SĀRĪCA* d'*iššāriqa* com a alteració del clàssic *SĒRĪCA* és versemblant, com apunten els testimonis il·licitans ací adduïts, on apareix el material de seda. A més, en castellà hi ha *sarga de seda* als inventaris moriscs de Baza de 1514 editats per Follana (2012: 206): *Yten, una çerradura de cama de lienço blanca en que ay tres sargas labradas de seda negra*, amb una probable transmissió per mitjà de l'àrab andalusí pel que fa a la variant *jerga*, el port. *enxerga* i l'ast. *xarga*.

(d) *Sirga* - Díez 1887 va ser el primer en proposar per a *sirga* «corda per a arrossegar una barca» i derivats un hel·lenisme grec **σειρᾶν*, derivat de *σειρά* «corda», que hauria donat un «llatí mariner» **SĪRĪCARE*, hipòtesi que manté el DCVB (cf. Misc. Rubió, III, 285). En principi, semànticament, té molta més coherència que *SĒRĪCA*; el verb *σειράω* és tant «nugar» com «arrossegar amb una corda» i sí que existeix (Beekes, 2010: 1316), contràriament al que afirmava Coromines: *σειρά*, en jònic *σειρή* i en dòric *σηρά*, és «traça», «línia» i «corda o cap amb un llaç, entre els sagartis i els sàrmates» –els sagartis i els parto-sàrmates eren pobles iranians nòmades que dominaven el llaç com a arma¹. En canvi, no hi ha cap testimoni que s'usés la seda, material de luxe, com a maroma de vaixell, com diu Coromines, «per llur gran resistència, amb poc pes i escàs volum» (!) (DECLC). Des d'un punt de vista cognitiu, no hi ha cap relació ni de contigüïtat, ni de material, ni de semblança, que justifique una

¹ Pausànies I, 21:5: *καὶ σειραῖς περιβαλόντες τῶν πολέμιων ὀπόσους καὶ τύχοιεν, τοὺς ἵππους ἀποστρέψαντες ἀνατρέπουσι τοὺς ἐνσχεθέντας ταῖς σειραῖς* «hi llancen cordes al voltant dels enemics amb qui lluiten; aleshores, fent un cercle entorn d'ells amb els seus cavalls, i una vegada embolicats amb les cordes, els encalcen»), per això els parts s'anomenaven *σειραφόροι* segons Suid.

superposició de les categories «maroma per arrossegar» i «seda», com sí que hi ha entre *σειρά* i *sirga*. L'objecció de Coromines és per un costat formal: comporta la necessitat d'un verb derivat en -ICARE que és rar a partir d'un substantiu, i per altra cultural: si bé hi ha molts manlleus del grec en el camp nàutic de les llengües romàniques, «la sirga pertany gairebé només a la navegació fluvial, en la qual és racional que el grec poc vagi influir».

A aquestes raons cal objectar que *sirga* té un ús estès i polisèmic, tant marítim com fluvial, a banda que, a llocs com Tortosa, l'àmbit marítim i fluvial era gairebé indistint. Llorca (2000: 291), en el seu valuós estudi sobre el llenguatge nàutic de la Marina alacantina, inclou el verb *sirgar* «moviment suau de les barques i de la tonyina» entre altres «hel·lenismes»; a Blanes la *sirga* és la «corda proveïda d'un plom a un extrem, i d'un suro a l'altre, que serveix per a fondejar i servir d'element auxiliar dels palangres quan estan calats» (DCVB); a banda d'altres sentits com «corda de pou» (Trem, Urgellet) o «llenca, gaia» (Penedès) (DCVB). El sentit que encara s'arplega a la Codonyera (Baix Aragó) és el d'un cap o corda llarga amb una sèrie de *bogues* o *fites*, pedres inserides com a fita o marca: *les fites son pedres dretes; si van molt seguides formen una sirga* o *sirguera* (Quintana, 1986). Però l'objecció fonètica de Coromines sí que és rellevant.

En suma, la derivació grega de *σειρά* > *SĒR(A)+ICA és semànticament i històricament possible, però certament no hi ha prova de l'imprescindible pas llatí intermedi. Tampoc no hi ha base semàntica per a afirmar, com Corriente, que es tracta de la mateixa etimologia que *sarga* / *jerga* -(b) i (c)-, perquè en andalusí hi ha testimonis del seu ús com a «burell, tela basta», però no com a «corda». En conclusió, respecte de l'accepció (d), el català *sirga* està massa allunyat semànticament tant de SĒRĪCA (els caps de la sirga mai no han sigut de *seda*!), com de *iššāriqa* i el cast. *sarga*, on la referència és a un teixit pla i, descomptat el material, el fet que siga un patró diagonal no és suficient per a determinar un tret distintiu de la sirga.

Cal una altra explicació. El que faré és examinar-ho des d'una perspectiva traductològica i trans-semàntica. La pista bàsica la forneixen, precisament, els sentits valencians de «balanceig» que documenta Xavier Llorca per a *sirgar*. El sentit de «balanceig» és el que trobem també en el gallec *sirgar* «cerner, tamizar la harina por el tamiz más fino» (s.l., DEGC). Però el punt important és que *no és un sentit derivat de l'acció lenta, feixuga i rítmica* del remolc, *sinó al revés*, perquè el gallec *sirgar* procedeix de *sirgo* «tamiz de seda, cerda o crin» (s.l., DEGC); «alambre muy fino de latón que se usa para fabricar cernedores» (s.l.) (DEGC), d'una manera paral·lela a com el cast. *zarandear[se]* («balancejar[-se]») procedeix de *zaranda* («saranda, sedàs»). L'origen semàntic prové del fet que el *sirgo* està fet de fils molt fins, de seda o cerra o d'aram, que també s'anomena *sirgo*.²

Que el sema o component semàntic principal és el de <fil prim> ho comprovem en altres mots septentrionals com ara el gallec *sirgo da raposa* «cuscuta, planta medicinal de tiges fines» (s.l., DEGC) o *xirico* «feix petit d'herba» (Tebra, DEGC). És possible que el castellà *jilguero* «cadernera», ant. *sirguero*, que s'explica perquè té els colors variats com els teixits de seda (*sirgo*) (DCECH), tinga també (o més aviat) relació amb el seu cant finíssim i filigranat, que explica el verb *refilar* —sentits metafòrics que mereixen un estudi més aprofundit—.

Un últim apunt des d'un punt de vista traductològic: en àrab el concepte de «remolcar» sol expressar-se bé per mitjà del verb {YRR} (d'on el verb nàutic *xorrrar*), bé pels verbs {SHB} o {QTR}, entre d'altres (Behnstedt & Woidich, III, mapa 358). Però en àrab egipci

² De fet, *sedàs* recorda a «seda», i és que prové de (CRIBRUM) SAETACEUM «garbell de cerra», perquè el mot *seda* procedeix de *saeta* / *sēta* «cerra, pèl de porc», mentre que l'adjectiu sèric -a procedeix de *sericus* «del poble dels Sērēs d'Àsia oriental, el poble de la seda» com hem vist al grup (a).

s'anomena *šāmiya*, pl. *šawāmi*, una corda o cap feta de fibra usada com a amarra, i *gamṣ iš-šawāmi* «juntar les *šawāmi*» és l'acció d'acostar el vaixell el més prop possible al moll; és a dir, les *šawāmi* tenen la funció de servir per arrossegar la nau (El-Said & Hinds, 2009). Però *šāmī*, fem. *šāmiya*, és un mot polisèmic que com a adjectiu té també el sentit de «siríà -ana, procedent del Xām, la Síria i el Líban». Hi ha la possibilitat que el terme nàutic, tot i no documentar-se a l'Àndalus, s'haja usat en l'àrab mediterrani i de la Tortosa i l'Ebre islàmics, i que els parlants romances bilingües hagueren després traduït el terme pel seu calc literal: *sirga* < SYRICA «de Síria». ¿Podria haver estat a l'inrevés, que d'un SĒRĪCA o ja *sirga* s'hagués traduït erròniament com a l'àrab egipci com a *šāmiya* (= SYRICA), procedent de la Península Ibèrica? ¿És un hispanisme semàntic de l'egipci, paral·lel al seu sinònim *barūma* «maroma», que crec més hispànic que italià? La fàcil confusió entre *sirch*, *sirga* «siríà -ana» fa probables les dues vies. Atés que no hi ha altres reflexos en àrab dialectal enlloc, veig versemblant que es tracte d'un manlleu de l'occident romànic, potser a través de la llengua franca o l'àrab andalusí: cal tenir en compte que *sirga* va passar a l'àrab andalusí: «sirga manera de llevar varco *sirga*» (Alcalá, 1505).

Barastell - titaro - titella

Finalment, i tornant a la meua llar alcoiana, que és també la de Josep Tormo, vull fer un últim apunt sobre la també enigmàtica etimologia d'un mot ben alcoià: *barastell* «trapella, xiquet -a entremaliat -ada». Apareix al repertori de Castañer 1916-19: *estar fet un barastell*.

Com a extensions d'ús, hi ha el sentit de «persona rebeca, difícil», i també el de «desordre, desgavell», equivalent al castellà *desbarajuste*: *Teniu temps encara, ¿no? per a arreglar el barastell este*. (Alcoi). No apareix a Coromines ni al DCVB o GDLC, però el DNV l'ha admés darrerament en la primera accepció. El mot és evidentment una variant per dissimilació de l'antic *bavastell* «maniquí», l'origen del qual és enigmàtic.

Probablement, l'origen és el llatí VAVATO, també «ninot, maniquí, marioneta», amb sufix diminutiu -ell i possible influència de *bast(ó)*, que donaria en romandalusí BABA(S)TELL, sense que es puga determinar si és un provençalisme del romandalusí o al revés, un romandalusisme que passà al provençal en època primerenca.

La forma antiga, *bavastell*, apareix al *Spill* de Jaume Roig (s. xv), com a nom d'un espectacle palatí: *he bells convits / dies he nits, / ab los grans fochs / molt plasents jochs, / bastir castells / per bavastells, / moms e gran festes*. (689-695). El mot antic és definit pel DNV com a «figura humana de fusta, maniquí», que condensa la del DCVB «figura de fusta semblant a una persona i apta per a ésser vestida de diferents maneres, sia per model d'indumentària, sia per efectes coreogràfics o per altre fi, cast. *maniquí*».

Alcover-Moll citen dos fonts, una de Llull (*Llibre de la Contemplació de Déu*, c. 1309): *Axí com lo bavastell qui demostra semblansa d'home e és fust e pintura*, i una altra de l'AGRV de 1414: *Los caixons en que van los bauastells dels jutglars moros*. És a dir, està relacionat amb espectacles mudèjars però, com diu Varey (1957: 24), poden ser igualment d'origen cristià. Alcover-Moll donen com a etimologia «probablement de la rel onomatopeica *bau* (cfr. *babarota*), per via del prov. *bavastel*». La connexió occitana i francesa l'estudià Suchier en 1895 (1903), qui relaciona el mot provençal antic *bagastel* «titella», del qual el nostre *barastell* - *bavastell* ha de ser variant, amb una família de mots que van des del provençal *bagas* «nen» (compareu *bagassa*) fins al fr. *bagatelle* i fins i tot *bateleur* «titellaire; saltimbanquí». És possible que el venecià *barbastèlo* «rat-penat», ant. *basbastrègio*, que procedeixen del mateix origen que l'estàndard *pipistrello* (< VESPERTILIO) hagen evolucionat per influència del mot occità.

Fet i fet, el francès antic *bāastel*, *bastel* «instrument d'escamoteur» (ca. 1220), procedeix de *baastel* originalment «titella» (CNRTL), i l'origen de tota la família sembla ser, a primera vista, el provençal antic *bavastell*, que donà el provençal antic *bagastell* «titella» (no a Mistral), el fr. antic *balestel*, el val. *bavastell*-*barastell* i, potser, l'it. *bagatella*. Meyer-Lübke accepta la relació amb *bagassa*, que Coromines omet; no el tracta al DECLC. El provençal *bagastel* apareix sovint; a la poesia de Peire Bremon: *Dels cavalliers semblatz del bagastel / quand el caval etz pojats ab l'arnes* (xvii); *bavastel* a Guiraut Riquier (*Declaratio*, s. xiii: *O que fan lurs jocx vas / si com de bavastels, / o contrafan aucels / o tocan esturmens...* [1907: 184]). En provençal antic hi havia el joc *juec des bagastels* (Flamenca: *L'us fai lo juec dels bavastels, / L'autre jugava de coutels*, s. xiii), que en francès antic era *joer as baasteax* i *jeu de ba(le)stiaus*, que Morgan 1957 relaciona amb *bateleur* (1905). *Ni cels que fan joglar / cimis ni bavastels* de la *Supplicatio* que Guiraut Riquier adreça a Alfons X de Castella en 1274 (1907: 149) sembla fer referència a simis i a «marionetes» segons Morgan; el fet que al *Libro de Alexandre* hi ha la frase paral·lela *menar symios* ⚡ *xafarrones* sembla donar peu a considerar *xafarrones* com a equivalent de *bavastel*. El mot castellà és un arabisme, de l'andalusí *saxrūn* «pallasso», després *zaharrón* «moharracho o botarga» (DRAE).

No hi ha testimonis occitans de *bavastel* o *bagastel* posteriors al s. xiii, substituïts per *batelou*, manlleu del francès septentrional. Al *Vègèce* de Jean de Meun, citat per Morgan, *li menestrel qui font les gieus es de balestiaus ou d'autres gieus ou d'autres choses*, no es pot saber si es tracta de joglars o de titelles. Per un costat, pot tractar-se d'un pallasso o més aviat un ninot o fantotxe; com ara l'home de palla que feia d'oponent en un torneig tal com interpreta Raynouard el text de Bremon abans esmentat (ap. Morgan). Però el sentit «truc de joglar; joc de titelles» que tenia en origen l'italià *bagatella*, que en seria un derivat —d'origen incert per a Cortelazzo & Zolli—, apunta més aviat cap a un joc de titelles, que es veu reforçat per la cita valenciana de l'AGRV del s. xv *Los caixons en que van los bauastells dels jutglars moros*.

En este context, més recentment, en un article innovador, Corriente 2014 (1906) tracta el mot com a possible arabisme en el context de la història del teatre de titelles, que considera en gran part hereua del gènere de «maravelles» (*ṣajā'ib*) àrab. Tenint en compte l'existència del cat. *babastell* «bastoncillo usado para accionar [las marionetas]», la família de mots provindria, doncs, d'un híbrid **bi*+BAST+ÉLL, és a dir, «[figureta] amb bastonets». Les dificultats per a admetre esta hipòtesi són d'índole semàntica (és molt inversemblant un compost híbrid amb preposició àrab, substantivitzat) i històrics: la manca absoluta de testimonis andalusins que ho confirmen, l'absència de testimonis que *babastell* signifiqui enlloc en català els bastons, sinó la figura o titella, i, sobretot, la presència abundosa de termes occitans relacionats que apunten a un origen provençal o almenys europeu. De fet, ho refuta l'existència mateixa del llatí VAVATO «ninot, maniquí, marioneta», usat per Petroni (*Satiricon*, LXIII): *Non cor habebat, non intestina, non quicquam: scilicet iam puerum strigae involaverant et supposuerant stramenticiū vavatonem* «No tenia cor, ni entranyes, ni res: evidentment, les bruixes (*strigae*) ja havien furtat el nen i l'havien substituït per un ninot de palla».

Aleshores ja hi ha *babat-* en llatí i res no ens impedeix d'explicar la *s* per influència del *bast(ó)* romànic; certament l'accepció «bastonets de titella» aclariria l'enigmàtic *babateles* en castellà antic, «lo que cuelga del cuello cerca de la boca y la barba, quando no está bien compuesta y aliñada» (Covarrubias), que no faria referència a «las gotas o sustancias semilíquidas que cuelgan del pelo de la barba de la gente descuidada» (?), com especulen Coromines & Pascual influïts per *baba* sense explicar-ne la terminació, sinó als cabells

trenats espontàniament que semblen, metafòricament, les varetes del titella (un exemple de barreja conceptual o *conceptual blending* en la qual entren tant trets objectius com de comportament). Però, en qualsevol cas (perquè aquesta també és una conjectura), el mot s'explica per un origen netament llatí i romanç, sense necessitat de recórrer a l'àrab, tot i que el desenvolupament del teatre de titelles islàmic, i la presència mudèjar constatada als exemples valencians, ens obliga a considerar una possible influència mútua, àdhuc un origen o establiment romandalusí com a «titella», acceptant en part les propostes de Corriente. La forma valenciana meridional amb *r*, *barastell*, pot haver estat influïda pel diminutiu de la forma vulgar de Barrabàs, *Barrabast* (cf. *barrabastada*, DCVB), així com altres mots vinculats a la raïl *-ba[ra]st-* associada a situacions caòtiques que trobem al DCVB.

Apuntem el nom del *Tirisiti*, el famós personatge del Betlem alcoià del mateix nom, un titella vestit de roig amb barretina catalana i de veu xisclant característica, que és el personatge més cridaner en una representació de titelles que escenifica el Naixement del Nostre Senyor amb elements locals típics i constants referències costumistes al món alcoià de finals de segle passat. Possiblement, el nom procedeix de la pronunciació deformada de *tereseta* «titella», amb el mateix procés que ha donat *marionnette* en francès a partir del nom propi Marion, *Robertos* en portugués a partir de Dom Roberto, o *Cristobalicos* o *Cristobicas* en Andalusia i Múrcia, respectivament (< don Cristóbal de Polichinela) (TLHA). No és cert que a Alcoi s'use com a nom genèric de «les figuretes de fusta que es belluguen en el pessebre», com apunten Alcover-Moll i Coromines, però la coincidència amb el genèric *taresetes* «titelles» a Mallorca és colpidora, i hem de parar esment que *tereseta* és un apel·latiu genèric i festiu per a «xiqueta menuda».

I, per acabar la nostra excursió, no m'estic de comentar el mot *títaro* «titella», no acceptat per la norma, però molt usat en un context valencià a primeries de segle xx, especialment al Baix Vinalopó, on és usat profusament pel personatge *Onque Cañís*: creat per Joaquim Amo i Amancio Martínez Ruiz a primeries de segle xx:

[...] Y si feren títaros ¿tu vas? [...] Tame fan riure es payasos en es títaros. [...] Esta tira vach deixá recaó en el poble de que m'avisaren cuan feren la última funsió de títaros, porque volía vórela [...] Teresita, una sevillaneta de sis años, que es més guapa que un sol y més grasiosa que tots es payasos des títaros [...] Y si feren títaros, ¿tu vas? [...] Estem en dichaus y el sol tot es fe caroches pa femos riure; poro la chen está tan escarmentá que ni fenmos títaros mos apetix obrí la boca. [...] y ve el dumenche, que poies descansá de tot, y es sagáls te saquen es ulls si no es lleves as títaros o al Treato. [...] Dos sagaléts, en la porta des títaros (Monòver, Amo & Martínez Ruiz, 1909-1913, ed. Montoro 1991: 100, 134, 143, 149, 199, 223, 257)

És molt interessant el diàleg «En es títaros» (Montoro, 1991: 133). També usat per altres autors, com Constantí Llobart (1878a: 122).

«La culpa, ella diu, tens tú.
Si no et gastes en títaros
Les pesetes, pul en pul,
Més dinés tindries, y hara
No haguera prés yo un disgust.»
(*La fira de l'Asensió*, a *Tabal y Donsayna*)

i, al recull d'epigrames *Abelles y abellerols* (Llombart, 1878b: 39):

Franca als títaros la entrá
Disfruta Petra Marti,
Per que té el seu novio allí
La manilla de la má

L'accepció figurada «persona manejable, sense voluntat» és usada per Martí Gadea, on a més hi ha un interessant ús de *seda*:

Per aixó els bons fills d'Espanya no poden oldre tan sòls als títaros francesos, y d'ahí el haverlos tret á la vergonya en esta gran seda de tipos, modismes y cóses, encara que perteneixquen á l'atra part dele Pirinéus y no siguen de la nostra raça, y menys d'esta antiga regió. (1908: 134)

Entre la fraseologia recollida:

Fer boca de títaro «Morir»:

Y per últim, que tratara de buidar pronte el carrer, si no volia fer boca de títaro, perquè ells ho farien millor que ho dien, y guarde's qui guardat siga (Ontinyent, Galiana, 1768, ed. Pellicer, 1986: 209).

Fer títaros «Anar fent equilibris»:

¡Pos no, señó! posen la esquena contra la pared y tú tens que ana fen títaros per el quixé de la baldosa pa no rebentali el mañaco o la mañaca, o lo que siga. [...] Después va pasá per allí una somera y damun d'ella vam fe títaros [...] Es que no para de fé títaros y lo manco ha estat hara mich cuart cap en avall, chiranse beles. (Monóver, Amo & Martínez Ruiz, 1909-1913, ed. Montoro, 1991: 100, 176, 210)

No deixar títaro en canya «Es diu de qui critica a tothom o té una actitud destructora contra persones o institucions» (*cast. no dejar títere con cabeza*):

¡No deixeu títaro en canya / i fe-vos a eixe gafarró, / i quant estiga tot arreglat / tranquil·let entraré jo. [...] ¡Feu-vos tot lo que encontreu / i no deixeu títaro en canya, / i d'eixa forma se sabrà / qui és l'amo d'Espanya! (Petrer, 1957, 1983, segons Brotons, 2000)

Com a sentits derivats, hi ha el de «titellaire; *per ext.* home o dona de circ, home o dona que fa titelles» (Elx, Segura, 2003) i com «apel·latiu despectiu per referir-se a una persona manipulable» (*cast. títere*):

Per aixó els bons fills d'Espanya no poden oldre tan sols als títaros francesos (Balones) [Martí Gadea, 1906-8].

També hem recollit l'expressió «*Ací hi ha molts títaros*» «situació on no hi ha ordre» (la Costera, Ribera Baixa, Cortés & Gramche, 1992).

No és acceptat per cap diccionari normatiu, potser per considerar-se castellanisme, però sí present al DCVB. No obstant això, la nostra documentació és força anterior a la del paral·lel estàndard *titella*, documentat pel DENC en 1915, tot i que una documentació anterior no anul·la necessàriament que siga castellanisme, ja que en la llengua veïna es documenta en 1560. *Títaro* apareix al DCVB sense cap dada d'ús; nosaltres comprovem que fou usat ja per Pere Jacint Morlà a mitjan s. XVII: *Per a què han fet, diga, açò / per a títaros, o farses?*; també el recollia Ros 1764: «*títaro*, títere: *títaros*, títeres», i Sanelo c.1810. Usat per Llombart al seu poema «La fira de l'Asensió», inclòs al seu *Tabal y donsayna* de 1878: *Si no et gastares en títaros / Les pesetes, pul en pul, / Més dinés tindries, y hara / No haguera prés yo un disgust*; també a «La fira de Nadal» de Lluch Soler, primer redactor del semanari humorístic *La Traca*, inclòs al mateix recull: *Y allí les estrenes / Se gasten els nenes / En títaros qu'armen ahon van un infèrn*. Fet i fet, junt a *bavastell*, *títaro* era la denominació usual i històrica de les titelles en valencià, paral·lel al mallorquí *tereseta* i el septentrional *titella* i no podem

descartar que passara del valencià al cast. *títire*, d'on es catalanitzara en *titella*. No s'entén que paraula de raïlam tan valenciana no trobe lloc en un diccionari normatiu, mentre que d'altres com els gal·licismes *marioneta*, *guinyol*, *fantotxe* o el castellanisme *porrito* sí s'hagen considerat dins la norma.

Quant a l'etimologia, per al castellà *títire* i el català *titella* hom postula un «origen expressiu»: «probable imitació de la veu aguda (*ti-ti*) amb què el titellaire estafa les veus dels ninots» (DECLLC), hipòtesi que prové de Covarrubias 1611 (s.v. *títire*):

y del castillo que tienen de madera estan silvando con unos pitos, que parece hablar las mesmas figuras, y el interprete que està aca fuera declara lo que quieren dezir, y porque el pito suena, ti ti, se llamaron titeres, y puede ser Griego, del verbo τυτιζω, garrio.

Si bé l'argument del xiulet (no el del grec) podríem pensar que s'adiu amb el *tirisiti* alcoià, deformació de *Tereseta*, i en el qual efectivament el o la titellaire estafa la veu amb una mena de llengüeta, no hi ha cap altre indicatiu que confirme la hipòtesi, que sembla etimologia popular.

D'altres hipòtesis alternatives es poden adduir, com per exemple un derivat retroverbal castellà de *titerear* «tremolar» (perquè els ninots s'agiten) doc. en judesmo en aquesta accepció general, on també *tiritello* «jeune personne nerveuse, remuante, qui s'agite sans but, qui ne tient pas en place et est incapable d'un travail assidu et régulier»: *ninguno se atriue a konfiar feço a un tiritello* (Nehama, 1977 [2003]). De fet, a Crevillent una *titereta* és una «xirimbela», paral·lel als *titeris* «persona menuda i de moviments extravagants» (Ripoll, Martinet) (DCVB) i *titeretit* «home malfeiner o poc formal, de qui no es pot esperar res seriós» (Berguedà) (DCVB). Poden ser «creacions expressives» —una categoria «calaix» per a allò que s'assembla fonèticament però no s'esbrina—, o simples derivats de *títire*, o pot haver-hi una relació amb *títol*, com apuntaven Cândido de Figueiredo al seu diccionari portugués i, sobretot, Américo Castro. És possible, com assenyalava el gran intel·lectual espanyol, que el nom fos un manlleu estranger com tots altres (*putxinel·lis*, *guinyol*, *marioneta*, etc.); Castro escriu en 1942 un llarg article en el qual tracta de demostrar que *títire* procedix del francès *titre*, antic *titele* (< llatí TITILUM), amb el sentit «església, monument» (!), perquè les primeres representacions dels retaules tenien un motiu religiós; el gran salt semàntic, que no és fàcil d'admetre, hauria estat des del continent (el «castell», tinglat o retaule) al contingut (les figuretes). Que sembla procedent del francès ho recolza el fet que Avellaneda parla de *titeretier*, amb un clar manlleu pur, i que *titre* com a gal·licisme «títol, invocació d'un sant» es troba en *La gran conquista de ultramar* del s. XIII, crònica novel·lesca castellana de la conquesta de Jerusalem, traduïda de fonts franceses, en concret a la versió del manuscrit 1187 de la Biblioteca Nacional editat per Moore (1989):

- a) La una parte dellos esleyeron un cardenal de missa del titre de Sant Marcos, e era natural de Sena la Uieia. (CIX, p. 66)
- b) Los otros cardenales non se acordaron a el, e esleyeron otro cardenal del titre de Sancta Cecilia, otrossi clerigo de missa, e dizien le Octouiano. (CIX, p. 66)
- c) Un cardenal de Roma, que era de missa, del titre de sant Johan e de Sant Polo, arribo en Gibelet en una naue de genueses... (CXII, p. 68)

L'edició de Cooper 1979 (Bogotá: Instituto Caro y Cuervo, 4 vols.), que és la usada per Coromines, transcriu l'edició *príncipeps* de Salamanca de 1503 per Hans Gysser. A ella hi ha certes diferències: (a) *La una parte dellos eligeron un cardenal de missa, de titre de San Marcos* (III: 313); (b) *no se acordaron en aquello e eligeron otro cardenal de titre de Santa*

Cecilia... (*ibid.*); en quant a (c), el substantiu és *título*: *Un cardenal de Roma, que dezían don Juan, que era de missa, del título de San Juan e de San Pablo...* (III: 317).

He pogut comprovar que al manuscrit existent a la Universitat de Salamanca, ms. 1698, procedent de la biblioteca de l'antic Col·legi de Sant Bartolomé i, després, de la Biblioteca Reial, és bastant coincident, amb menudes diferències, amb el ms. 1187 de la Biblioteca Nacional en tots tres casos; en el tercer presenta una variant inèdita (*tietre*):

a) la una pa'te dellos esleyeroⁿ | un cardenal de mjssa del titre | de san marcos · e era natural de | Sena la Vieja. (p. 11r.)

b) los otros cardenales noⁿ se aco | rdaron a el · e esleyeroⁿ ot'o cardenal | del titre de santa çeçilia otro ssy cl^{er}igo de missa e desjanle otajuan^o. (*ibid.*)

c) Un cardenal de rroma que | desjan don Joh^an que era | de mjssa del tietre de sant | Joh^an e de san palo arribo en gibelet | en una naue de genoueses (p. 13r.)

Titre, *tietre* o el seu calc *título*, són, en aquest context, «títol cardenalici», és a dir, una vinculació especial d'una església a un cardenal. Per extensió metonímica, es va aplicar a la mateixa església (sentit recollit al DNV). Castro se centra en el sentit estés com a «edifici», per tractar de forçar-hi el sentit de «caixa de titelles» com a «edifici». Això fa que Coromines (1954-7) i Coromines & Pascual (1980-91), tot i reconeixent l'atractiu de la hipòtesi de Castro, la donen per refutada per no demostrar que el francès *titre* s'hagués aplicat «a la caja a modo de edificio de madera donde se llevaban los titeres de asunto religioso».

La dificultat és l'absència de proves que confirmen l'ús de *titre* com a «caixa», «edifici de fusta», «farsa» i el pas des del sentit d'església. Castro addueix un exemple de 1529, la traducció de les *Georgiques* de Guillaume Michel: *Au dieu Bacchus ne levez les pupiltres* ['tablados'] / *Pour deschanter tragedies et tiltres*, i és cert que el dicc. de francès antic de Godefroy (1901), font de Castro, definix *tiltre* com a «farce» «pièce de théâtre», però no és suficient: hi manca un esclavó perdut que explique el canvi semàntic.

Jo crec que tant Figueiredo com Castro apuntaven bé, però no encertaven amb el referent veritable que justificara el pas metafòric. Al diccionari francès antic de Borel (1655), *titelle* és «inscription». Les cites anteriors testimonien la presència del gal·licisme en altres accepcions, però no són el mateix. No obstant això, similarment, hom pot pensar en un sentit estés de «títol», i de fet el trobem no en francès, sinó en una llengua fortament influïda pel francès medieval: la llengua anglesa. Així, el *title* era, als segles XVI i XVII, el nom del cartell que es situava a sobre de l'escenari indicant no sols el nom de l'obra, sinó de l'escena (*a banner or placard hung above the stage in a theatre giving the name of, or information about, the play or scene*) (OED). Això ens aclareix el sentit de Guillaume Michel com a metonímia del retaule mateix. És lògic el pas semàntic amb una primera sinècdoque de tot per la part i una segona sinècdoque de part pel tot; en francès *titres* que passà al cast. > *tietres* > *titeres*, i, en paral·lel, «anar-hi als títols (*títulos*)», el teatret sagrat o profà dels quals les figures o titelles serien el component més cridaner, a anomenar *títulos*, **títuros* o **títoros* en castellà als ninots, d'on, per dissimilació, *títaros* en val., *títares* en lleonès i *títeres* en castellà per influència francesa; al seu torn, *titella* pot ser el mateix *titelle* francès o haver resultat de retroformació a partir del castellà. El verb català *titllar* / *titlar*, que trobem també en valencià meridional (a Benilloba *tirlar*, amb *r* epentètica: *Van a tirlar-te! A vore si el tirlen!*) «denigrar, assenyalar algú amb una nota desfavorable», manté el sentit tipològic de *títol* com a «marca», de «cartell amb el qual es defineix algú», en origen relacionat amb el que rebien els criminals en temps dels romans, del qual el més famós és el *titulus* imposat a Jesucrist.

És rellevant esmentar ací l'estudi de Gabriel Llopart (1992: 115) sobre la relació entre els gremis medievals de Mallorca i les representacions culturals populars, especialment les danses de joglars, els balls de figures i les representacions de misteris, on hi afirma que les grans diademes dels representants dels apòstols en la processó de l'Assumpció de Lluçmajor en 1480 portaven cartel·les amb els seus noms per instruir al públic. Efectivament, eixos *títols* encara apareixen a les diademes de les figures de Maria Salomé i Maria Jacobé al Misteri d'Elx, i que han desaparegut, però encara perduren, en la forma del casc o *cresta*, de la processó de les Crestes de Valldemossa.

Bibliografia

- ALCALÁ, Pedro de. (1505) *Vocabulista arauigo en lengua castellana*. Salamanca: Juan Varela
- ALCOVER, Antoni M^a; MOLL, Francesc de B. (1926-1962) *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: Editorial Moll [DCVB].
- ALONSO PEDRAZ, Martín. (1986) *Diccionario medieval español*. 2 vols. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca.
- ALVAR, Manuel et al. (1979-1983) *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y La Rioja*, 12 vols. Madrid-Saragossa: CSIC-Institución «Fernando el Católico». [ÁLEANR].
- ALVAR, Manuel. (2000) *Tesoro léxico de las hablas andaluzas*. Madrid: Arco/ Libros. [TLHA]
- ATRAN, Scott. (1990) *Cognitive Foundations of Natural History: Towards an Anthropology of Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BARCELÓ, Carme; LABARTA, Ana. (2008) *Archivos moriscos. Textos árabes de la minoría islámica valenciana, 1401-1608*. València: Universitat de València.
- BATALLER CATALÀ, Alexandre; NARBON CLAVERO, Carme. (2005) *Les paraules de la seda. Llengua i cultura sericícola valenciana*. Gandia: Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals Alfons el Vell.
- BEHNSTEDT, Peter; WOIDICH, Manfred. (2010-2021) *Wortatlas der arabischen Dialekte*. 4 vols. Leiden: Brill
- BEEKES, Robert Steven Paul; VAN BEEK, Lucien. (2010) *Etymological Dictionary of Greek*, 2 vols. Leiden, Brill
- BLANK, Andreas; KOCH, Peter. (1999) «Onomasiologie et étymologie cognitive: l'exemple de la tête», dins Mario Vilela & Fatima Silva (eds.), *Actas do 1o Encontro Internacional de Linguística Cognitiva*. Oporto: Faculdade de Letras, p. 49-72.
- BROTONS, Vicent. (2000) *Ambaixada en València, 1975-1999 Petrer*. Petrer: Ajuntament de Petrer.
- CANO I IVORRA, Mª Antònia. (1995) *El llibre del mostassaf d'Elx. Edició crítica i estudi lingüístic*. Alacant / Elx: Institut de Cultura Juan-Gil Albert
- CARBONELL I CORTÉS, Ovidi. (2011) «Translation and social construction: conceptual blending and topicality in the positioning of the translator», dins Isabel García Izquierdo i Esther Monzo (eds.), *Selected Papers of the V AIETI Conference*. Oxford: Peter Lang Oxford
- CASTAÑER BORONAT, Francisco. (1916-19) [2001] *Bon pilot, bon farinot. Col·lecció de refrans alcoians*. Alcoi: Círculo Industrial.
- CASTRO, Américo. (1942) «La palabra títere». *Modern Language Notes*, Vol. 57, No. 7 (Nov., 1942), p. 505-510.
- CLARA-SIMÓ, Isabel. (1983) *Júlia*. Barcelona: La Magrana. Edició revisada (2003), Alzira: Bromera.
- COOPER, Louis; WALTMAN, Franklin M. (1989) *La Gran conquista de ultramar: Biblioteca Nacional MS 1187*. Edición, introducción y notas por Louis Cooper. Elaboración electrónica por Franklin M. Waltman. Madison: s.p.
- COROMINES, Joan. (1954-1957) *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Berna: Francke. [DCELC]
- COROMINES, Joan; PASCUAL, José Antonio. (1980-1991) *Diccionario crítico-etimológico castellano e hispánico*, 6 volums. Madrid: Gredos [DCECH]
- COROMINES, Joan. (1980-91) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 9 vols. Barcelona: Curial [DECLC].
- CORRIENTE CÓRDOBA, Federico. (1996) «Los arabismos del portugués», *Estudios de dialectología norteafricana y andalusí* 1, 1996, p. 5-86
- (1997) *A Dictionary of Andalusí Arabic*. Leiden: Brill [DAA]
- (1999) *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*. Madrid: Gredos (2^a ed. 2003) [DAVAIR]
- (2008) *Romania árabe. Tres cuestiones básicas: arabismos, «mozárabe» y «jarchas»*. Madrid: Editorial Trotta.
- (2014) «Del 'teatro de sombras' islámico a los títeres, pasando por los 'retablos de maravillas'», RFE, XCIV, 1, enero-junio, 2014, p. 39-56

- CORTELAZZO, Manlio; ZOLLI, Paolo. (1999) *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Milà: Zanichelli, 2ª ed.
- CORTÉS, Concepció; GRAMACHE, Domi. (1992) *Dites i refranys de la nostra terra*. La Pobla Llarga: Ed. dels autors.
- DE VAAN, Michiel. (2008) *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden/Boston: Brill.
- DEKEYSER, Xavier. (2015) «Loss of prototypical meaning and lexical borrowing: A case of semantic redeployment», dins Javier E. Díaz-Vera (ed.), *Metaphor and Metonymy across Time and Cultures*. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 51-63.
- DDLLC. (2015) *DDLLC*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (<<https://ddllc.iec.cat/ddlci/scripts/index.html>>).
- DIEZ, Friedrich Christian. (1887) [1853] *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*. Bonn: Adolph Marcus.
- BADAWI, El-Said; HINDS, Martin. (2009) *A Dictionary of Egyptian Arabic*. Beirut: Librairie du Liban.
- FAUCONNIER, Gilles. (1985) *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: MIT Press.
- FAUCONNIER, Gilles; TURNER, Mark. (2002) *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Nova York: Basic Books.
- FICK, August. (1891-1894) *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. 2 vols. Göttingen: Bezenberger.
- FOLLANA FERNÁNDEZ, Nuria. (2012) *La cultura material hispano musulmana de la ciudad de Baza a través de los protocolos notariales*. TFM, Universidad de Granada, dir. Manuel Espinar Moreno. Libros EPCCM
- GARCÍA ARIAS, Xosé Lluís. (2019) *Diccionario General de la Lengua Asturiana*. Oviedo: La Nueva España. [DGLA]
- GARCÍA GONZÁLEZ, Javier. (2008) «Cuestiones pendientes en el estudio de los arabismos», dins Javier Elvira, et al. (eds.), *Lenguas, reinos y dialectos en la Edad Media ibérica. La construcción de la identidad. Homenaje a Juan Ramón Lodares*. Frankfurt: Iberoamericana / Vervuert, p. 257-286.
- GEERAERTS, Dick; GRONDELAERS, Stefan; BAKEMA, Peter. (1994) *The Structure of Lexical Variation: Meaning, Naming, and Context*. Berlín: Mouton de Gruyter.
- GEERAERTS, Dirk. (1997) *Diachronic prototype semantics. A contribution to historical lexicology*. Oxford: Clarendon Press.
- (1999) «Diachronic Prototype Semantics. A Digest», dins Blank, Andreas; Koch, Peter, *Historical Semantics and Cognition*. Berlín i Nova York: Mouton de Gruyter, p. 91-108
- (2010) *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- GRAN Diccionari de la Llengua Catalana. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans [GDLC]
- HERNÁNDEZ ALONSO, César. (coord.) (2001) *Diccionario del castellano tradicional*. Valladolid: Ámbito Ediciones.
- LAKOFF, George; JOHNSON, Mark. (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- LAKOFF, George; TURNER, Mark. (1989) *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University Of Chicago Press.
- LANGACKER, Ronald W. (1987) *Foundations of Cognitive Grammar 1: Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- LLOIXA. *Revista de Sant Joan d'Alacant*. Sant Joan: Ajuntament.
- LLOMBART, Constantí. (ed.). (1878) *Tabal y donsayna. Festes, costums y mals visis, pintats á la valensiana per varios populares artistes de la terra del CHE*. 2ª ed. València: Librería de Manuel Vilar. València: Manuel Alufre.
- LLOMBART, Gabriel. (1992) «Los gremios medievales de Mallorca y la cultura», *Estudis Baleàrics* 42 (gener-abril 1992), p. 111-122.
- LLORCA IBI, Francesc Xavier. (2000) *El llenguatge mariner de la Marina*. Alacant: Universitat.
- MARTÍ Y GADEA, Joaquim. (1906-8) *Tipos, modismes y cosas raras y curiosas de la tierra del Gè*. 3 vols. València: Imprenta de Antonio López [Reproducció facsimilar: València: París-Valencia, 1993].
- MARTINES, Josep. (1998) *El Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa (1817-1890)*. Alacant: Institut de Cultura Juan Gil-Albert/ Generalitat Valenciana, Conselleria d'Educació i Ciència.
- MOLINER, María. (1966) [1992] *Diccionario de uso del español*. 2 vols. Madrid: Gredos.
- MONTORO PINA, Francisco. (1991) *Cañisaes. El Llibre de Munove*. Selección y comentarios de Francisco Montoro Pina. Alacant: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert / Diputación de Alicante / Asociación de Estudios Monoveros.
- MORGAN, Raleigh. (1957) «Old French 'jogleur' and Kindred Terms: Studies in Mediaeval Romance Lexicology», *Romance Philology*, 7: 4 (maig, 1954), p. 279-325
- MATASOVIĆ, Ranko. (2006) *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. Leiden: Brill
- NEHAMA, Joseph. (1977) [2003] *Dictionnaire du judéo-espagnol*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto «Benito Arias Montano», ed. facsimil (2003) Gordes (França): Éditions de la Lette Sépharade.
- Oxford English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press [OED]

- PANTHER, Klaus-Uwe; THORNBURG, Linda L. (ed.). (2003) *Metonymy and Pragmatic Inferencing*. Amsterdam & Filadèlfia: John Benjamins.
- PEIRSMAN, Yves; GEERAERTS, Dirk. (2006) «Metonymy as a prototypical category», *Cognitive Linguistics* 17: 269–316
- PELLICER BORRÀS, Joan E. (1986) *La «Rondalla de Rondalles» de Lluís Galiana: Estudi lingüístic i edició*. València: Excel·lentíssim Ajuntament d'Ontinyent/ Institut de Filologia Valenciana/ Universitat de València.
- PIRES CABRAL, A. M. (2013) *Língua charra. Regionalismos de Trás-os-Montes e Alto Douro*. 2 vols. Lisboa: Âncora Editora.
- POTTIER, B. (1950) «Étude lexicologique sur les Inventaires aragonais», *Vox Romanica* 10, p. 87-219
- PRÉMARE, A. L. de, et collaborateurs. (1993-99) *Dictionnaire Arabe-Français*, 12 vols. París: Editions L'Harmattan.
- QUINTANA I FONT, Artur. (1986) «El parlar de la Codonyera. Resultats d'unes enquestes». *Estudis romànics* 17, 1986, p. 1-253.
- RADDEN, Günther. (2002) «How metonymic are metaphors?», dins Dirven, René & Pörrings, Ralf (eds.), *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 407–34.
- RICHART GOMÀ, Jaime. (2000) «Cuatro inventarios del Palau Comtal de Cocentaina entre 1478 y 1529. Una aproximación al escenario contestano durante el medio siglo que transformo a Occidente». *Alberri* 13, 4, p. 89-165.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Eladio. (1961) [2001] *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*, 3 vols. Vigo: Editorial Galaxia [DEGC]
- RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, Francisco J. (1998) «On the nature of blending as a cognitive phenomenon», *Journal of Pragmatics* 30(3): 259–74.
- (2000) «The role of mappings and domains in understanding metonymy», dins Barcelona, Antonio (ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 109–32.
- RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, Francisco José; OTAL OCAMPO, José Luis. (2002) *Metonymy, Grammar, and Communication*. Granada: Editorial Comares.
- SANCHIS, Josep; SATORRES, Vicent. (1999) *Vocabulari del tèxtil de la Vall d'Albaida*. Ontinyent: Ajuntament d'Ontinyent.
- SCHRIJVER, P. (1995) *Studies in British Celtic historical phonology*. Amsterdam / Atlanta: Rodopi.
- SEGURA I LOPES, Josep Carles. (2003) *Una cruïlla lingüística. Caracterització del parlar del Baix Vinalopó*. Alacant: Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana.
- ULLMANN, S. (1962) *Semantics: An introduction to the science of meaning*. Oxford: Blackwell
- VANHOVE, Martine. (2008) *From Polysemy to Semantic Change: Towards a Typology of Lexical Semantic Associations*, Amsterdam & Filadèlfia: John Benjamins.
- WALDE, Alois; HOFFMANN, Johann Baptist. (1930-1954) *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, 2 vols. Heidelberg: Winter [LEW]